

821.163.41.08-13 Петровић Његош П. Р. II
811.163.41'282.3(497.16)
<https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.35>

ДРАГАНА М. РАТКОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 11. 09. 2018.
Прихваћен: 15. 01. 2019.

ДИЈАЛЕКАТСКЕ ПОЈАВЕ У ВЕЗИ С ЈАТОМ
У КРИТИЧКОМ ИЗДАЊУ „ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА”
РАДМИЛА МАРОЈЕВИЋА

У раду се разматрају дијалекатске појаве у вези с јатом у „Горском вијенцу” у оквиру теме о фонетским дијалектизмима у Његошевом спеву. Дате појаве се разматрају са аспекта њиховог књижевнојезичког статуса, распрострањености у ијекавским народним говорима и функције у песничком тексту. Грађу чини критичко издање „Горског вијенца” Радмила Маројевића из 2005. г.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, „Горски вијенац”, јат, дијалектизми.

0. Рефлекс дугог јата у „Горском вијенцу” има двосложни, књижевни рефлекс или једносложни (дифтоншки), дијалекатски, ^нје-изговор, условљен метричком структуром стиха, при чему је овај други различито штампан и интерпретиран. У издањима М. Решетара и потоњих приређивача (нпр. Решетар 1890; Решетар ¹⁰1940; Драгићевић 1959) он је штампан са апострофом (*св`јет, цв`јет* итд.) јер је схваћен као двосложни рефлекс дугог јата редукован из метричких потреба. У критичком издању „Горског вијенца” Р. Маројевић

* Dragana.Ratkovic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

га обележава графемом Ћ, онако како је обележен у првом, бечком издању (Његош 1847). Овом графемом се у наведеном критичком издању обележава и рефлекс кратког јата после сугласника *с* (уп. Маројевић 2005: 12). Такво двојство рефлекса дугог јата карактерише староцрногорски, црмнички говор (Милетић 1940: 239–240), али и говоре централне и северне Херцеговине (Ресо 1989: 114–115).

1. ЈЕДНОСЛОЖНИ РЕФЛЕКС ДУГОГ ЈАТА. – Једносложни рефлекс дугог јата: Ћ > [ије] у „Горском вијенцу” налазимо код именица, придева, прилога и глагола.

1.1. Примери за именичке форме су следећи: *гњѣздо*, *вѣнац*, *тѣло*, *свѣт* и *цвѣт*:

ђе вираху ка миши из *гњѣзда*. [ГВ 1540];
жалије му снахин *вѣнац* и било [ГВ 1299];
рани *тѣло* и огњем електризма, [ГВ 2326]
Тѣло стење под силом душевном – [ГВ 2511];
Свѣт је овај тиран тиранину [ГВ 2499];
пожњеш ми га у *цвѣту* и младости; [ГВ 981].

Све ове именице имају облике и са књижевним рефлексом дугог јата:

Сѣм Азије, ђе им је *гњијездо*, [ГВ 19]
Него своје размеће *гњијездо* [ГВ 122]
О *гњијездо* јуначке слободе, [ГВ 710]
Чево равно, *гњијездо* јуначко [ГВ 1733];

тада она *вијенац* расплете, [ГВ 1289]
или имах китнога *вијенца* [ГВ 979]
под *вијенцем* гори Даница, [ГВ 1864];

ма *тијела* како ватра жива! [ГВ 1879]
иако ми јошт *тијело* душу [ГВ 2256]
у њ ратује душа са *тијелом*, [ГВ 2502]
Да кад главу раздробиш *тијелу*, [ГВ 47]
Колеба се душа у *тијелу*; [ГВ 2512]

Мален *свијет* за адова жвала, [ГВ 27],
у ад ми се *свијет* претворио, [ГВ 41],
у *свијет* га јошт није таквога [ГВ 177],
да га *свијет* мори пријекором, [ГВ 1052],
није *свијет* оно што мишљасте: [ГВ 1136],
свијет ми се око главе врти! [ГВ 1280],
Бјеху куће на *свијет* дивота, [ГВ 1424],
и тиска[ј] их у *свијет* бијели [ГВ 1453],
Мишљаху ли у *свијет* за кога? [ГВ 1502],
а обрну *свијет* наопако [ГВ 2027],
а *свијет* га оваквога нема! [ГВ 2092],

Иште *свијет* неко действије, [ГВ 2298],
 гроб се његов пропа на та' *свијет*! [ГВ 2425],
 овај грдни *свијет* испитао, [ГВ 2487],
 па пречишћаш свијет на решето! [ГВ 2523],
 али ти је мало по *свијета* [ГВ 50],
 али губи обадва *свијета*! [ГВ 302],
 мријет неће док *свијета* траје: [ГВ 1047],
 те добукуј благо из *свијета* [ГВ 1454],
 (кућа бјеше сила од *свијета*!), [ГВ 1534],
 ја сам много обиша *свијета* – [ГВ 2259],
 мој *свијете* изгубљени, сунце брате, [ГВ 177],
 обрљао образ пред *свијетом*, [ГВ 382],
 нако да се пред *свијетом* руже. [ГВ 1152],
 који си ме дао на *свијету*! [ГВ 85],
 а не жали ништа на *свијету*: [ГВ 556],
 Да је игђе брата у *свијету* [ГВ 647],
 рашта друге нема на *свијету*! [ГВ 1270],
 па с њом бјежа главом по *свијету*. [ГВ 1274],
 Љепше ствари нема на *свијету* [ГВ 2479].

У критичком издању Р. Маројевић ијекавске облике лексеме *гнездо* интерпретира са њ: [гњијездо] и [гњ^ајездо] наводећи као цитат своје раније тумачење да мекоћа тог сугласника у именици *гњијездо* „није настала јекавским јотовањем (ни у једном облику ријечи није било фонетских услова за то): дијалекатска промјена *gn* > *gñ* испред вокала *i* само понавља промјену која је била карактеристична већ у прасловенском (тима се објашњава мекоћа *ñ* некадашње *ī-основе мушког рода *ōgnīš > *ogñь*, српско *огањ*, руско *огонь*)” (Маројевић 1997: 52–53; Маројевић 2005: 806).

Облик *гнијездо* Његош не употребљава. Т. Маретић каже да „*iza g prelazi n katkad u ñ*” наводећи као пример Срем, где „*mjesto gnizdo (tj. gnijezdo, gnezdo) govore gnjizdo*” (Maretić ³1963 [1899]: 105). У Вуковом Рјечнику (Караџић ⁴1935 [1852]) стандардна је само варијанта са *n*: *гнијездо*, *гнијезжѣње*, *гнијездити* (*се*), док се облик са *њ* бележи само у форми *гњиздо* са квалификатором „у Сријему” и упућује на облик *гнијездо*. У Речнику САНУ (РСАНУ 1959–2017) *гњездо*, *гњиздо* и *гњијездо* квалификују се као дијалекатски облици именице *гнездо* ијек. *гнијездо*.

У дијалектолошкој литератури о ијекавским говорима налазимо облике наведене лексеме са *n* и *њ* у говорима оба типа. У говору Црмнице чује се: „*гнијездо* (обично *гњијездо*, *гњездо*)” (Милетић 1940: 366). Исто тако се и у говору Бјелопавлића „Мијешају групе *gn* и *gñ* у ријечи *гнијездо*, па у овом говору имамо *гњијездо* и *гнијездо*” (Ђупић 1977: 57). И у говору источне Херцеговине „*n* иза *g* прелази у *њ* као и [у] другим говорима нашим *гњијездо* [гњијездо – Д. Р.]” (Вушовић 1930: 114).

1.2. Дијалекатске облике са једносложним рефлексом дугог јата код придева налазимо у облицима женског рода лексема *снежан* и *бео*:

снѣжна гривна ситна бисера, [ГВ 1868];

Бѣле власе низ плећи просуо, [ГВ 587]

бѣла брада вије до појаса, [ГВ 588]

бѣле руке – крила лабуда, [ГВ 1870]

око бѣле куле нанијели [ГВ 2769].

Књижевне облике, са двосложним рефлексом, налазимо код придева *бео*:

што л *бијела* сунцу на зјеницу! [ГВ 641]

на *бијела* хата ка на вилу – [ГВ 238569]

играју се на *бијела* јата [ГВ 2635]

у лађама пут *бијела* Скадра, [ГВ 2698]

Љепша му је од виле *бијеле*, [ГВ 1265]

као у нас *Бијеле* неђеље [ГВ 1437]

И у боју код *бијеле* куле [ГВ 2790]

и тиска[ј] их у свијет *бијели* [ГВ 1453]

по му лица црно, по – *бијело*. [ГВ 816]

млијеко је да рече *бијело*. [ГВ 1664]

пресули их *бијелом* шеницом [ГВ 2441].

1.3. Од прилошких дијалекатских облика бележимо само *послѣ*, који се налази у једном примеру:

Послѣ тридест-четрдест другâ причај [ГВ -2387],

наспрот бројним одговарајућим облицима са књижевним рефлексом дугог јата:

ти издао пријед и *послијед*, [ГВ 381]

па *послијед* поче ђетињити – [ГВ 1640]

Кад *послијед* – све оно излиња [ГВ 1661]

Па *послијед* што се од вас ради? [ГВ 2140].

Облике са секвенцама *слѣ* и *снѣ*, који су у критичком издању „Горског вијенца” интерпретирани као облици са једносложним рефлексом дугог јата (*послѣ*, *снѣжна*), Д. Вушовић тумачи као облике са кратким јатом и извршеним јекавским јотовањем (*посље*, *сњежна*). Као потврду, Вушовић наводи такав облик у „црногорском дијалекту” (Вушовић 1930: 102–103). Реч *послѣ* Р. Маројевић интерпретира као облик са једносложним ије-рефлексом дугог јата [пѡсл^нје], у коме не може доћи до јотовања л испред ј (Маројевић 2005: 188). У основи Вушовићеве интерпретације, по Р. Маројевићу, лежи акустичка варка – чује се *посље*, али се изговара [пѡсл^нје], облик са редукованом и неслоговном првом компонентом дифтоншког алофона (^нје) (Маројевић 2005: 818).

1.4. Глаголске облике бележимо у презенту, аористу и радном глаголском придеву. Примере за презент налазимо у три стиха:

да ми *свѣ тли* круна Лазарева [ГВ 784];
 а мени се ка у зарок *стѣца*, [ГВ 1379];
 не пушта се да је зло *побѣди*: [ГВ 2313],

а за аорист односно радни глаголски придев у једном стиху:

ту *сагрѣши* и Богу и Пророку [ГВ 1814];
 Мало људство, што си *заслѣтило* [ГВ 888].

Алтернативне књижевне облике ових глагола у „Горском вијенцу” не налазимо. Бележимо само облике са књижевним рефлексом дугог јата код лексема из одговарајућих творбеног гнезда: *свијетли*, у одређеном виду, *гријех*, *слијеп* и *слијенац*:

сва *свијетла* кола у простору, [ГВ 745]
 Боже драги, *свијетла* празника: [ГВ 2632]
 над образом *свијетла* језера! [ГВ 2638]
 како росне *свијетле* капљице [ГВ 996]
 ко кођ паше *свијетло* оружје, [ГВ 669]
 испод твога трона *свијетлога* [ГВ 747];
 препуните мјешину *гријеха*! [ГВ 1142];
 па сам *слијеп* доша међу вама [ГВ 2249]
 Ти нијеси *слијеп* игумане [ГВ 2361]
 будале су с очима *слијепе*, [ГВ 2363]
 и *сл[иј]епи* игуман Стефан с бројаницама у руке. [ГВ -2218];
 Пјесна добра спава у *слијепца*, [ГВ 2369]
 а *слијепцу* очи не сметају, [ГВ 2377].

2. РЕФЛЕКС Е ПОСЛЕ Р И КРАТКОГ ЈАТА. – У „Горском вијенцу” кратко *ѣ* после гласа *р* има рефлекс *е*. Примере налазимо код именских облика: *сагрешења*, *грехови*, *грехота*, *времена*, прилога *малопред* и глагола *прегорети* и *изгорети*:

за њихова смртна *сагрешења*: [ГВ 199];
 поп грешника за *грехове* пита [ГВ 807];
грехота је о том и мислити; [ГВ 1138]
грехота је да их поткидамо. [ГВ 1885]
 не прими ми Боже за *грехоту*: [ГВ 2450];
 и дављаху кише и *времена*, [ГВ 1470];
 ка *малопред* што гордо иђаше, [ГВ 241]
 ка *малопред* што гордо иђаше [ГВ 245];
 Па све могах с јадам *прегорети*, [ГВ 1281]
 „Бјеж народе е *изгоре* кућа!” [ГВ 1564]
 куће турске огњем *изгоресмо* [ГВ 2604].

У Вуковом Рјечнику налазимо облике: *грјехòта*, *изгòрјети* и *прегòрјети*. У Речнику САНУ књижевнима се сматрају облици: *грехòта* и *изгòрјети*, док облици *грјехота* и *изгорети* имају ознаку „некњ. ијек.”. Као стандардна ијекавска форма наводи се *мáлопријед*.

Његошева употреба одговара стању у ијекавским говорима како старијег тако и новијег типа. У црмничком говору: „иза *p* прелази кратко *ǃ* без изузетка у *e*” (Милетић 1940: 247). Исто је у средњокатунским и љешанским говорима. „Изузеци су *стǃрјешина* и *старјешинство* (забележено у Парцима, Љешанска Нахија)” (Пешикан 1965: 104). Облике код Његоша Р. Маројевић објашњава као резултат стања у развоју најпрогресивнијих ијекавских говора (Маројевић 2005: 808–809).

3. ЕКАВИЗМИ. – У Његошевом језику налазимо још неке е-рефлексе јата: у именицама *колевка*, *леб*, *млеко*, *време* и прилозима *досле*, *овде* и *онде(на)*:

из *колевке* Белонине и на земљи показаше [ГВ П 4];

да одеру кору *леба* сува. [ГВ 1414]

Ту не бјеше јела изван *леба*, [ГВ 1667];

који га је *млеком* одранио – [ГВ 637];

време земно и људбина људска – [ГВ 2290];

па живите као *досле* што сте. [ГВ 1103];

овде људско запире познање). [ГВ 615]

од некрсти *овде* заудара. [ГВ 1252]

не смије се *овде* право зборит; [ГВ 1494]

видите ли *овде* у Котору [ГВ ГВ 1675]

сврх мене се сви *овде* куните – [ГВ 2180]

Нема, бабо, *овде* духовника, [ГВ 2191]

имам *овде* десетак ђачади, [ГВ 2542];

онде нека и плодом почине [ГВ 613]

Ондена се мало не покласмо – [ГВ 1359].

Притом, именици *колевка* и прилошким облицима са секвенцом *де* алтернирају облици са двосложним рефлексом односно секвенцом *дǃ*, *овђе(на)* и *онђе*:

а одњиха једна колијевка, [ГВ 2641]

колијевке какве би требале [ГВ 2286];

у њих данас *овђе* видијесмо? [ГВ 113]

Без момчади ове те су *овђе* [ГВ 126]

Погибосмо *овђе* чекајући: [ГВ 322]

сто пута сам овђена сǃдио [ГВ 1761];

Има *онђе* и Црногораца [ГВ 1761];

Облик *лѣб*, без иницијалног *х*, у Вуковом Рјечнику се без квалификатора упућује на *хлѣб* при чему се оба облика интерпретирају као екавизми. У Речнику САНУ именица *лѣб* се квалификује као дијалектизам од *хлеб*. Р. Маројевић у критичком издању *лѣб* интерпретира као народски екавски облик (Маројевић 2005: 122, 137). Д. Вушовић каже да се врло често чује у Црној Гори (Вушовић 1930: 104).

Именице *млѣко* и *врѣме* у Вуковом Рјечнику и Речнику САНУ су описане као екавизми. У критичком издању Р. Маројевић је именице *време* и *млеко* квалификује као црквенославенизме (Маројевић 2005: 74, 183, 811, 813). Облик *млеко* јавља се и у неким народним ијекавским говорима (уп. Станић 1974: 76). У тим описима он се интерпретира као екавизам, и то као резултат утицаја екавског говора путем књижевног језика и мешања становништва.

За Т. Маретића је особина „јужног говора” двојака замена *ѿ* у прилозима: *послије, докле, откле* (Maretić³1963 [1899]: 58–59), те *даклен, доклен, дотлен, отолен, послијен* (Maretić³1963 [1899]: 85). Прилог *дѣсле* се у Вуковом Рјечнику као и у Речнику САНУ и једнотомном *Речнику српскога језика Матице српске* (РСЈ 2007) интерпретира као екавизам. У шестотомном Речнику Матице српске (и Матице хрватске) (РМС–МХ 1967–1971; РМС 1973–1976) овај облик се интерпретира као екавизам, али и ијекавски покрајински облик. На ијекавском ареалу налазимо га како у староцрногорским говорима, у говору Загарача (Ћупићи 1997: 81), тако и источнохерцеговачким говорима, у говору Ускока (Станић 1990: 168).

Облике *овде(на)* и *онде* Вук у Рјечнику интерпретира као екавизме. Тако их интерпретира и Речник САНУ. По Р. Маројевићу *овдена* и *ондена* су облици са етимолошким *е* (уп. Маројевић 2005: 833–835). Ти облици се чују у Пиви и Дробњаку: „У извесним говорима јужнога типа налазимо прилоге: *овде, онде*, али редовно *ђе* (м. *где*)”. По Вуковићу, у Пиви је редовно *ође / вође* и *онђе*, а у Дробњаку у севернијим селима чује се и *овде* и *онде* (Вуковић 1938–1939: 18).

Облик *зјеница* у стиху:

Што л бијела сунцу на *зјеницу*! [ГВ 641]

Р. Маројевић интерпретира као књишки ијекавски облик (Маројевић 2005: 75), а облике *разлежу* и *целива*, у стиховима:

не *разлежу* ратнијем клицима? [ГВ 281];

Дође војвода Драшко па се са свијема грли и *целива*, [ГВ -1400]

Скида се с коња владика те грли и *целива* [ГВ -2618]

Улази једно момче к њима, *целива* [ГВ -2618]

Преклања се улак, *целива* опет владику у руку, [ГВ -2707],

као неекавизме, тј. као облике са етимолошким *е*.

У Вуковом Рјечнику облици: *зѐница*, *разлѐгати* и *целивати* су квалификовани као екавизми, насупрот ијекавским облицима *зјѐница*, *разлијѐгати* и *ијеливати*. Облик *зѐница* (*зѐница*) се у Речнику САНУ интерпретира као двојак облик: како екавски тако и ијекавски, а *разлѐгати* и *целивати* у једнотомном Речнику Матице српске као екавизми.

Облици: *целивати*, *овде*, *онде*, *ондена*, *разлежу*, поред облика *зеница*, јављају се у ијекавским говорима оба типа. Проучаваоци ових говора и Д. Вушовић, као проучавалац Његошевог језика, наведене облике интерпретирају углавном као екавизме и књишке речи (Вушовић 1927: 11; Вушовић 1930: 103–104; Вуковић 1938–1939: 18; Милетић 1940: 251; Пешикан 1965: 105; Ћупић 1977: 29–30).

Префикс *не-* код неодређених заменица и прилога и глагол *обећати* нормативни су и у ијекавским говорима, па се на њиховом коментарисању не задржавамо.

4. ИКАВИЗМИ. – У „Горском вијенцу” налазимо облике са *и* код неких глагола VI Стевановићеве врсте чији је однос инфинитивне и презентске основе – *ѓ*: *и*, и то код глагола *оживети* и *засврбети*:

дејателне *оживит* членове [ГВ 755];

Како су ме длани *засврбили*: [ГВ 819],

који алтернирају са књижевним облицима, код глагола *погладнети* и *мрети*:

вуци су ти љуто *погладњели*, [ГВ 1795];

Славно мрите, кад *мријет* морате: [ГВ 2356]

мријет неће док свијета траје: [ГВ 1047].

Облици на *и* карактеришу како прогресивне тако и староцрногорске ијеавске говоре. Д. Вушовић наводи облике са *и* у радном глаголском придеву ж.р., у инфинитиву, аористу, презенту и футуру I и објашњава их утицајем радног глаголског придева мушког рода (*гòрила*, *стрпила се*, *волила*) или императива, што се види по акценту (*разу̀мисмо ли се*, *разу̀миш ли*, *разу̀мити се* – према *разу̀ми*). За неке облике оставља могућност икавизама, који су дошли из суседних западних говора: *рић*, *рићемо*, *триш* (тријес) (Вушовић 1927: 11). Ј. Вуковић облике тог типа бележи као нетипичне за говор Пиве и Дробњака: „Место *старјети* [...] редовно чујемо *ста̀рити*, иако у осталим глаголима овога типа имамо (што није особина већине ијекавских говора) сасвим лепо сачуван стари однос инфинитивне и презентске основе – *ѓ* : *и*” (Вуковић 1938–1939: 16–17). И М. Пешикан бележи сличну појаву, која је, као по Вушовићу, резултат аналогije према облицима радног глаголског придева. За неке случајеве постоји могућност другачијег обличког утицаја: „Пример

заповиђет [...] је несигуран, јер ту може бити обличког утицаја глагола *виђет*” (Пешикан 1965: 105).

5. ХИПЕРЈЕКАВИЗАМ. – Хиперјекавизам се јавља на месту *дџ* и *вџ*:

видије ли суда од два пића [ГВ 792]
у њих данас овђе *видијесмо*? [ГВ 113];
слуга брата сунца *свијетскога* [ГВ 1078].

Глагол *видети* са је-рефлексом и извршеним јекавским јотовањем налазимо у бројним примерима: у аористу, радном глаголском придеву и инфинитиву:

докле *виђе* у пушку рожину! [ГВ 415]
Владика данило *виђе* да су се окупили сви [ГВ -509]
Виђесте ли чудо и знамење [ГВ 171]
Ал овога чуда јошт не *виђех*! [ГВ 159]
Виђех на сан Драшка поповића; [ГВ 1378]
Када *виђех* витешку невољу, [ГВ 1487]
али ове не *виђех* несреће: [ГВ 1700]
ја не *виђех* у једнога момка – [ГВ 1989]
кад *виђеше* чудо невиђено: [ГВ 1599]
Кад *виђели* е их погрдише, [ГВ 1610]
мож и данас *виђет* коштурницу. [ГВ 1226]
кад онамо – имаш што *виђети*: [ГВ 468]
Ох да ми је очима *виђети* [ГВ 781]
свуд могаше из зида *виђети* [ГВ 1539]

И хиперјекавизам има општеијекавски карактер. Иако у опису Његошевог језика каже да: „дуљење кратког ђ, тј. место једносложног *је* [...] двосложно *ије* [...] није особина народног говора у Црној Гори” (Вушовић 1930: 102), Вушовић бележи на новоштокавском ијекавском ареалу *гџрје* (и *гџрије*), *пријџпун* (и *прџпун*) (Вушовић 1927: 9). Б. Милетић наводи примере само за облике инфинитива, аориста и радног глаголског придева (ж.р. јд. и м.р. мн.) глагола *видети*: *виђиџет* поред *виђет*, *виђиџек* поред *виђек*, *виђиџесмо*, *виђиџела*, *виђиџели* (Милетић 1940: 254). Облик *видијети* потврђен је у црногорским приморским говорима, у говору Паштровића (Јовановић 2005: 226) и Спича (Поповић–Петровић 2009: 26)

6. ПСЕУДОРЕФЛЕКС ЈАТА. – Ову појаву бележимо код именице *кандило*, која се јавља само у дијалекатској, лексикализованој форми *канђело* и код именице *првијенац*:

пред олтаром плакаше *канђело*, [ГВ 2624]
Ја сам многа зажега *канђела* [ГВ 2247];
Не дангуби сватски *првијенче*, [ГВ 1880].

У Вуковом Рјечнику облик *kàñђело* се квалификује „у Ц. г.” и упућује на *kàндило*. У Речнику САНУ облик *kàñђело* се интерпретира као народна и дијалекатска ијекавска форма од *kàндило*. На ијакавском ареалу *kàндило* и *kàñђело* се чује у говору Црмнице (Милетић 1940: 253) и староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима (Пешикан 1965: 106), а *kàñђело* и *kàндило* у источној Херцеговини (Вушовић 1927: 16). Притом, Б. Милетић каже да је форма са јекавским јотовањем „можда под утицајем именице м. р. *kàñђел*” (Милетић 1940: 253).

У Вуковом Рјечнику облик *п̄р̄вијенац* се квалификује као ијекавска форма и може означавати особу у сватовима, али и у војсци. У једнотомном Речнику Матице српске *п̄р̄вијенац* се интерпретира као ијекавски облик именице *п̄р̄венац* у значењу „3. а. прва најбоља ракија која потече из казана, првоток; б. први мед, самоток; в. сватовски предводник”. Т. Маретић каже да је код Вука грешком написано *п̄р̄вијенац* уместо *п̄р̄вјенац* (Maretić³ 1963 [1899]: 69). Ј. Вуковић наводи ову лексему као пример речи са етимологијом која се не може утврдити – не може се поуздано рећи да ли је овде етимолошки *јат* или *е*. Он наводи облике *првенац*, *првјенац* и *првијенац* са различитим значењима (не прецизира којим) и каже да је „ne vodeći mnogo računa o živoj praksi u govoru i u književnom jeziku, novi pravopisni rječnik normirao izgovor *prvenac*” (Vuković 1974: 80). Д. Ћупић бележи *првијенац* у Загарачу са коментаром да је: „*п̄р̄венац* назив за први литар ракије из казана (при дестилацији) а *п̄р̄вијенац* име свата са одређеном функцијом” (Ћупић 1977: 30).

7. ДЕФОНОЛОГИЗАЦИЈА ДУГОГ ЈАТА. – Дефонологизација *ѣ* у префиксалној морфемии *п̄р̄ѣ-* јавља се само у два примера, код лексеме *престол*:

престол сруши а тартар уздрма. [ГВ 236]
који сѣдиш на *престол* небесни [ГВ 743]

и алтернира са књижевним формама, код именице *пријекор* и прилога *упријекрст*.

да га свијет мори *пријекором*, [ГВ 1052];
упријекрст ка треба метнули? [ГВ 2439].

Облик *прѣстѡ* / *престол* Вук у Рјечнику интерпретира као екавизам. И у једнотомном Речнику Матице српске облик *прѣстѡ* има исту квалификацију. Р. Маројевић *е* у овој речи интерпретира као дефонолозацију дугог јата (Маројевић 2005: 80, 811–812), која карактерише цео ијекавски ареал. У опису црмничкога говора Б. Милетић бележи „именице (које) имају или искључиво *п̄р̄иѣ-* или *п̄р̄иѣ-* поред *п̄р̄ѣ-* (у неким именицама и селима је обичније једно, а у другима друго”, при чему не бележи именицу *престол* (Милетић 1940: 245). Говорећи о именицама са префиксом *п̄р̄ѣ-*, он наводи: „Ова три облика пре-

фикса *прѣ-* (*прие*, *прѣ-*, *пре-*) своде се на два: *прѣ-* (које > *прие-*) и *прѣ-* (које > *пре-*); *прѣ-* је постало секундарним дуљењем од *пре-*” (Милетић 1940: 246–247). За староцрногорске љешанске и катунске говоре М. Пешикан каже: „Префикс *прѣ-* [...] кад одговара дугом слогу [...] у речима старијег постанка он редовно гласи *прије-* [...] У новијим, аналошким образовањима или унесеним речима чује се *прѣ-*” (Пешикан 1965: 105). Говорећи о екавском рефлексу јата у говору Бјелопавлића, Д. Ћупић наводи облике са *прѣ-* са дугим јатом: *прѣнос*, *прѣвоз* итд., али и неке облике који имају само двосложни ије-рефлекс: *пријеклад*, *пријетит*, *пријет* (Ћупић 1977: 27). У говору источне Херцеговине Д. Вушовић бележи облике: *прѣкоран* / *пријекоран*, *прѣлаз* / *пријелаз*, *прѣкор*, *прѣлом* (Вушовић 1927: 10). У говору Пиве и Дробњака Ј. Вуковић уз именице са кратким јатом (*зеница* и *цеста*) наводи и именицу са дугим јатом – *пренос*. За све ове облике каже да су „обични примери где место старог ѣ налазимо е” и да су „општије природе у говорима јужнога типа [...] што је дошло мешањем дијалеката, или утицајем књижевног језика” (Вуковић 1938–1939: 18).

8. ГРУПЕ Ћ > ЈЕ + Ј, Љ. – Одступања од појаве ѣ > *и + о, ј, љ* налазимо у облику *бјељега* и у облицима компаратива и суперлатива прилога *прије*: *пређе*, *приђе*, *најприђе*.

Од лексема са основом (-)бѣлѣ- бележимо само лексему *биљега* у дијалекатској форми – са секвенцом -*је-* испред *љ*:

само да сте цару на *бјељегу* [ГВ 1101],

насупротив књижевној форми:

обиљежја од турскога уха [ГВ 2723].

У Вуковом Рјечнику облик *бјељег* се квалификује „у Ц. г.” и упућује на облике *биљег* и *биљега*. И у Речнику САНУ *бјељег* и *бјељег* су покрајински ијекавски облици. У неким дијалектима староцрногорског типа налазимо: *бјелѣг* или *бљелѣг*, а чује се и *биљѣг*, само ретко (Стевановић 1933–1934: 24), *бљелѣг*, *бјелѣг*, *бљѣлега*, *бјѣлега* што је обичније од *биљѣг*, *биљѣга* (Милетић 1940: 250), *биљег* / *бјељег* / *бјељег* (Ћупић 1977: 28). Тако је и у говору Пиве и Дробњаке: „Нередовна је замена ѣ са *и* испред новог *љ* и *ђ*: *биљег*” (Вуковић 1938–1939: 17).

Код компаратива и суперлатива прилога *прије* фреквентније су дијалекатске форме са гласом *ђ*:

пређе рока дошла ти је жњетва! [ГВ 653];

Приђе си им с коца утекао – [ГВ 543]

свакога ми узе *приђе* рока, [ГВ 978]

приђе зоре на поље Крстачко: [ГВ 1065]

није вино пошто *приђе* бјеше, [ГВ 1135]

да ђавола *приђе* у њих видиш — [ГВ 1728]
 пред Пророка да *приђе* изађеш, [ГВ 1786]
 но ће *приђе* море ослачати! [ГВ 1831]
приђе но смо легли и заспали. [ГВ 2243];
најприђе ти Божић честитамо, [ГВ 2587],

које алтернирају са формама с књижевним рефлексом дугог јата:

Хитали смо да *пријед* дођемо, [ГВ 327]
 ти издао *пријед* и послјијед, [ГВ 381]
 од Косова, а ни *пријед* њега! [ГВ 394]
 и кликује човјек као *пријед*. [ГВ 465].

Облике *прѐђе* и *прѝђе* Вук у Рјечнику упућује на *прѝје* при чему *прѝђе* квалификује „по југоз. кр.”. За облике *прије*, *приђе* и *пређе* Т. Маретић каже да се налазе у „јужном говору” (Maretić ³1963 [1899]: 61, 103). Б. Милетић разматра ову појаву говорећи о рефлексу *ѳ* испред *ђ*: „За *и* испред *ђ* забележио сам само *прѝђе* [...] *нѝ(ј)приђе* [...] *нѝприђе* [...], које је такође могло доћи са стране или бити начињено према *прѝ(ј)е*” и додаје у фусноти: „Од прѐдје очекивали бисмо у овом говору *прѐђе*, које се одиста чује, иако је *прѝђе* обичније, уп. *рѐдје* > *рѐђе*” (Милетић 1940: 250). На њега се надовезује М. Пешикан: „Што се тиче примера *прѝђе* и сл. (употребљава се и *прѝе(џ)* и *прѐђе*) биће у праву Мил[етић] [...] да је то аналошко образовање премe *прије*, а не фонетска промена *ѝ* у *и*. Заправо ће *пређе* бити нормалан облички компаратив од *прѝед* (са секундарним *џ*). Пошто и само *прѝед* има компаративно значење, лако је могло доћи до контаминације” (Пешикан 1965: 105). И Д. Ћупић бележи у Бјелопавлићима *прѝије(џ)* и *прѐђе* (Ћупић 1977: 101).

9. ЗАКЉУЧАК. – Анализа рефлекса јата и појава у вези с јатом у оквиру теме о фонетским дијалектизмима у критичком издању „Горског вијенца” Р. Маројевића показује следеће дијалекатске појаве: једносложни рефлекс дугог јата, рефлекс *е* после *р* и кратког јата, екавизми, икавизми, хиперјекавизам, псеудорефлекс јата, дефонологизација дугог јата, рефлекс *је* испред *ј* и *љ*. Са дијалектолошког становишта, облици са датим партикулама су општеијекавског карактера, потврђени у оба типа ијекавских говора: како староцрногорском тако и источнохерцеговачком.

Облици са дијалекатским рефлексом алтернирају са формама са књижевним рефлексом. Те форме, које у савременом српском језику имају књижевни статус, такав статус су имале и у Његошево време.

Употреба дијалекатских облика карактерише и версолошка и, на одређени начин, и стилска функција. Вокал попуњава силабичку структуру првог или другог полустиха, што је основни разлог употребе одговарајућих гласова у песничком делу у стиху.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић 1938–1939:** Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, *Јужнословенски филолог*, XVII, 1–113.
- Vuković 1974:** Ј. Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika, dio I, Uvod i fonetika*, Београд: Наушна књига.
- Вушовић 1927:** Д. Вушовић, Дијалект источне Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник*, III, 1–70.
- Вушовић 1930:** Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, *Јужнословенски филолог*, IX, 93–196.
- Драгићевић 1959:** Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, [Предговор Јагош Јовановић. Приредило за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и речник Милан Решетар], Титоград.
- Јовановић 2005:** М. Јовановић, *Говор Паштровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Караџић ⁴1935 [1852]:** В. Караџић, *Српски рјечник*, Београд.
- Maretić ³1963 [1899]:** Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Маројевић 1997:** Р. Маројевић, Горски вијенац (1847–1997): У сусрет критичком издању, *Ријеч*, 2, Никшић, 41–63.
- Маројевић 2005:** Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмила Маројевића, Подгорица: ЦИД.
- Милетић 1940:** Б. Милетић, Црмнички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, IX, 209–663.
- Николић 1991:** М. Николић. Говори Србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, 1–548.
- Његош 1847:** *Горскій віенаць историческо событіє при свршетку XVII виека. Сочиненіє П. П. Н. Владыке црногоскога*, Беч.
- Пецо 1989:** А. Ресо, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Београд: Наушна књига.
- Пешикан 1965:** М. Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XV.
- Поповић/Петровић 2009:** М. Поповић и Д. Петровић, О говору Спича (грађа), *Српски дијалектолошки зборник*, LVI, 1–275.
- Решетар 1890:** *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар, Загреб.

- Решетар** ¹⁰**1940**: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара, Београд.
- РМС 1973–1976**: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, IV–VI, Нови Сад: Матица српска.
- РМС–МХ 1967–1971**: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–IV, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска.
- РСАНУ 1959–2017**: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности.
- РСЈ 2007**: *Речник српскога језика*, Нови Сад, Матица српска.
- Станић 1974**: М. Станић, Ускочки говор I, *Српски дијалектолошки зборник*, XX.
- Станић 1990**: М. Станић, *Ускочки речник I*, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1933–1934**: М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, *Јужнословенски филолог*, XIII, Београд, 1–128 + Карта источноцрногорског говора.
- Ћупић 1977**: Д. Ћупић, Говор Бјелопавлића, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII.
- Ћупићи 1997**: Д. Ћупић и Ж. Ћупић, *Речник говора Загараца*, *Српски дијалектолошки зборник*, XLIV.

DIALECTAL YAT-RELATED OCCURRENCES IN RADMILO
MAROJEVIĆ'S CRITICAL EDITION OF *THE MOUNTAIN WREATH*

Summary

The paper discusses the yat-related dialectal occurrences in *The Mountain Wreath* within the field of phonetic dialecticisms in Njegoš's epic. The given occurrences are viewed from the standpoint of their standard language status, distribution in ijekavian vernacular speeches and function in the poetic text. The analysis demonstrates these dialectal occurrences: a monosyllabic reflex of the long yat, the e reflex after r and the short yat, ekavisms, ikavisms, hyperjekavism, pseudoreflex of the yat, dephonologisation of the long yat, je reflex in front of *j* and *lj*. From the dialectological standpoint, the given dialectal occurrences have a general ijekavian character, confirmed in both types of ijekavian speeches: Old Montenegrin and Eastern Herzegovinian. The forms with a dialectal reflex alternate with the forms that have a standard reflex. Those forms, which have a standard status in contemporary Serbian, had the same status in Njegoš's time as well. The use of dialectal forms is also characterised by a versological and, in a way, a stylistic function. The vowel fills in the syllabic structure of the first or second hemistich, which is the main reason for the use of the corresponding sounds in the verse work.